

TAHIR İLE ZÜHRE HİKÂYESİNİN ÇEŞİTLİ VARYANTLARINDA GÖLGE ARKETİPİ

Kadriye TÜRKAN*

Öz: Toplumun ortak bilinçdışının yansıması olarak arketipler, edebi eserlerde farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede en çok adı anılan arketipler; anima, animus, anne, gölge, yüce birey ve persona arketipleridir. Gölge arketipi, Carl Gustav Jung'un ortak bilinçdışı kuramında yer alan önemli arketipler arasındadır. Gölge, toplum ve medeniyet tarafından hoş karşılanmadığı için bilinçaltına itilen ilk benliktir. Gölge imgesi toplumsal belleğin canlı ürünleri olan halk anlatılarında sıkça kendine yer bulmaktadır. Gölge arketipine yer veren sanatsal ürünlerden biri de halk hikâyeleridir.

Çalışmada; Anadolu'nun yanı sıra Türklerin yaşadığı geniş coğrafyada birçok varyantı olan ve nesilden nesile aktarılaraq günümüze kadar ulaşan Tahir ile Zühre Hikâyesi, Yazma, Aşık Behçet Mahir Anlatması, Tobol ve Bulgaristan varyantı üzerinden gölge arketipi bağlamında incelenmektedir.

Anabtar Kelimeler: Tahir ile Zühre Hikâyesi, arketip, gölge, sembolizm, Jung

Shadow Archetypes in Various Variants of the Story of Tahir and Zubre

Abstract: Archetypes as the reflections of the collective unconscious are apparent in different forms in literary works. In this context, Anima, animus, persona, mother, shadow and wise old man are the best known archetypes. The shadow archetype is one of the most important components of Carl Gustav Jung's collective unconscious theory. The shadow is the primary ego suppressed to unconscious since it is not well received by the society and civilization. The shadow image is often found in the public narratives, the living social memories. One of the artistic creation that include this archetype is the folk stories.

In this work, The folk tale "Tahir and Zubre", transmitted through generations with many versions in the wide geographical region inhabited by Turks is examined with regard to shadow archetypes through Yazma (Writing), Aşık Behçet Mahir Anlatması (Narration), Tobol and Bulgaria versions.

Keywords: Story of Tahir and Zubre, archetype, shadow, symbolism, Jung

Giriş

Arketipler, insanoğlunun kolektif bilinçdışının yansıması olarak semboller aracılığıyla ortaya çıkar. "Semboller, olayları ve bilgileri beynimizin verilerine indirgeyip bizim, kendimizi aşan ve gözle görüp elle tutamadığımız şeyleri kavramamızı sağlayan araçlardır" (Fromm 2003: 5). Nitekim benzer tecrübe ve yaşantıların sonucu ortaya çıkan imgeler, ortak bilinçdışında arketip şeklinde tezahür etmektedir. "Arketipler bir kişiyi, benzer durumlarla karşılaşan ataları ile benzer şekilde davranmasına hazırlayan zihinsel deneyimlerin daha önceden var olan belirleyicileridir" (Schultz ve Schultz, 2007: 646).

Carl G. Jung, yaptığı araştırmalar sonucunda farklı toplum ve kültürlerde "Kendilik, anne, baba, çocuk, yüce birey, yüce ana, anima-animus, persona, gölge vb." birçok arketipin olduğu kanısına varmakta ve insanın bireysel bilinçdışının persona ve gölge

* Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. E-posta: kturkan@mehmetakif.edu.tr ORCID No: 0000-0002-0383-1964

olmak üzere iki bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Gölge, maskenin arkasındaki ilk benimiz, ilkel ve hayvani isteklerimizin kaynağı, madalyonun diğer tarafıdır. Gölge bireyin rahatça anlaşılamayan ve yok edilemeyen bir parçası olup bilinçaltına itilerek gizlenmekte ve her ne kadar bilinçdışı olarak düşünülse de bilinçten beslenmektedir. Jung'un söylediği üzere, güneş yoksa gölge de olmaz (Fordham 2015: 63-65).

Gölge de dâhil olmak üzere arketipler, sanat ve edebiyata ait yaratmalarda sık sık görülmektedir. Dolayısıyla bu arketiplerin ortaya çıktığı yerlerden biri de edebi eserlerdir. Edebi eserler, insana dair her şeyi bünyesinde barındıran yaratmalar olarak ait olduğu toplumun gelenek görenek, inanç vb. yanında ortak bilinçdışını kapsamaktadır. Ortak bilincin etkili olduğu kolektif yaratmalardan biri olan nazım nesir birlikteliğiyle âşıklar tarafından icra edilen halk hikâyelerinde¹ ortak bilinçdışı² ve onun yansımaları arketipler dikkate değer bir yer tutmaktadır. Bu hikâyelerden biri de aşk konusunu ele alan Tahir ile Zühre hikâyesidir. Hikâyenin teşekkül ettiği yer hakkında doğrudan herhangi bir bilgi olmasa da hikâyenin geçtiği coğrafya bu konuda ipuçları sunmaktadır. “Türkistan, Tobol ve Tarançı varyantları dışında kalan bütün varyantlarda olaylar Güneydoğu Anadolu-Van-Azerbaycan bölgesinde geçer. Türkistan varyantında da Tahir, Şat Suyu’na atılınca Rum’a çıkar. Böylece o da sonunda Anadolu ile ilişkilendirilir. Azerbaycan varyantındaki Karaman şehri, Türkmen varyantındaki Tatar ülkesi ifadeleri de hikâyenin gelişimi içinde fazla bir önem taşımaz. Zira her ikisinde de Tahir, Şat Suyu’na atılır. Böylece bu iki yer adından biri karanlığı biri de uzaklığı ifade eden sembolik anlamlarda kullanılmış olmaktadır” (Türkmen 1998: 174). Bu verilerden hareketle F. Türkmen hikâyenin Azerbaycan’da teşekkül ettiğini ifade eder. Hikâye XVI. yüzyılda halk arasında dağınık rivayetler şeklinde bulunurken, Seyyadî bu rivayetleri bir araya toplayarak Tahir ile Zühre’yi vücuda getirmiştir.

Hikâyeden ilk kez XIX. yüzyılda Vambéry bahseder. Metin neşrini ise ilk defa Radloff, *Proben*’in IV. cildi içinde ve Tobol metinleri arasında yapmıştır. Bunu hikâyenin XIX. yüzyılda Türkmenler, Özbekler, Kazaklar arasındaki varyantları takip eder.

Tahir ile Zühre, Azerbaycan’da da derleme ve yayınlarda önemli yer tutar. Ermeniler arasında tercüme ve adaptasyonla yayılan hikâyenin, Balkan Türkleri arasında olduğu gibi Balkanlarda yaşayan diğer milletler arasında da varyantlar halinde yaşandığı tespit edilmiştir.

Çalışmada G. Jung’ın, “Kişiliğin daha düşük düzeydeki parçası. Seçilmiş bilinçlilikle başa çıkamadıkları için yaşam sürecinde kendilerini ifade etmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle, bilinçdışında karşıtlık yaratmaya çalışan ve oldukça bağımsız bir 'hizip' oluşturan tüm bireysel ve ortak ruhsal öğeler” (Jung 2005: 13) dediği gölge arketipi *Tahir ile Zühre Hikâyesinin* Yazma, Behçet Mahir Anlatması, Tobol ve Bulgaristan varyantları üzerinden değerlendirilmektedir.

Hikâyenin Konusu

Çocuğu olmayan padişah, çeşitli yollar denemesine rağmen çocuk sahibi olamaz. Vezir de aynı dertten mustarıptır. Padişah sonunda şehir dışına bir bahçe yaptırır ve orada zaman geçirmeye başlar. Ancak üzüntüsü ve kederi bitmez. Biraz olsun rahatlamak için veziriyle birlikte kıyafet değiştirerek seyahate çıkarlar. Yolda karşılarına çıkan derviş, sormadan padişah ile vezirin derdini bilir. Onlara bir elma

¹ Bilgi için bkz. (Alsac 2018: 91-122; Gökcan 2018: 225-242; Irmak ve Ava 2017: 16-28; Karagözlü 2012: 1405-1421; Kayaokay 2014: 337-352).

² (Gölge) kolektif yönüyle içimiz evrensel insani karanlık yönü temsil eder, çünkü karanlık ve aşağılık olana eğilim her insanda doğuştan vardır” (Jacobi 2002: 151-152).

verip kaybolur. Geriye dönen padişah ve veziri elmayı ikiye bölerek eşleriyle birlikte yerler. Zamanı gelince her ikisinin de birer çocuğu olur.

Çocuklara Tahir ve Zühre adı verilir. Büyüyüp okula gitmeye başlayan çocuklar, on yaşına gelince birbirlerine âşık olurlar. Zühre'nin babasının ırnak kenarında bulunan bahçesinde gizli gizli buluşur ve karşılıklı şiirler söylerler. Bu arada Tahir ile Zühre bir ustadan ders alarak saz çalmayı da öğrenirler. İki gencin gizli buluşmaları çevreden duyulmaya başlar.

Tahir ile Zühre on beş yaşına geldiğinde padişahın Arap kölesi, iki gencin aşklarından Zühre'nin annesini haberdar eder. Ancak padişah söylenenlere inanmaz ve gençleri takip ettirir. Çok geçmeden âşık oldukları anlaşılır. Padişah kızını Tahir ile evlendirmek istese de Zühre'nin annesi buna rıza göstermez; bir sihirbazdan yardım alıp sihir yaptırarak, padişahın Tahir'den soğumasına neden olur ve böylece gençlerin görüşmeleri yasaklanır. Ayrılık acısına dayanamayan Zühre, dadısı ile birlikte babasının kendisi için yaptırdığı saraya yerleşir. Dadı, annesinin yaptıklarını Zühre'ye anlatınca Zühre bayılır. Bir süre sonra Tahir ile karşılaşan Zühre, durumu ona da anlatır. Ancak Arap köle sevgililerin yine buluştukları bilgisini padişaha iletir.

Padişah, bunun üzerine Tahir'i Mardin'e sürer. Bu arada Tahir'in, Zühre için ona olan aşkını ve özlemine dile getirdiği türküler de bütün memlekete yayılır. Yedi sene sürgünde kalan Tahir'in aşkı, Zühre'ye de benzer türküler söyletmektedir. Zühre'nin Tahir için söylediği türkülerini duyan Keloğlan yolu Mardin'e düşünce Tahir'e, Zühre'den haber getirir³. Bunun üzerine Allah'a yalvaran Tahir'in duası kabul olur ve Zühre'nin köşküne ulaşır. Zühre, Tahir'in söylediği türküden sonra onu tanır ve üstünü başını düzeltmesi için para verir. Sonra da alıp babasının yanına götürür. İki sevgili tekrar buluşmaya başlarlar. Arap köle bu buluşmaları yine padişaha bildirir. Tahir, kendisini yakalamak üzere gönderilen askerleri öldürür. Padişah yeni askerler gönderince Tahir mecburen teslim olur ve padişahın emriyle bir sandığa konularak suya bırakılır.

Olanlara üzülen Zühre, Göl padişahının kızına bir mektup yazarak Tahir'in kurtulmasını sağlar. Ancak bu kız da Tahir'e âşık olur. Tahir oradan kaçarak bir çeşme başına gelir. Burada gördüğü derviş, Tahir'i hızlıca Zühre'nin memleketine ulaştırır. Bunlar olup biterken Zühre de başkasına verilmiş, düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Zühre'nin dadısı olanları gizlice Tahir'e haber verir. Tahir kıyafet değiştirerek düğün evine gider. Zühre ile türkülerle haberleşirler. Durumu gören Arap köle yine padişahı haberdar eder. İki aşığın üzerine ordu gönderilir. Tahir de yakalanıp padişahın huzuruna götürülür. Çevredekilerin ricasıyla ölümden kurtulan Tahir, Allah'a dua ederek ölmeyi diler ve duası kabul olur. Zühre de ölmek için Allah'a yalvarır ve duası kabul edilir. Bu hadiselerin sebebi olan Arap köle de olan bitene dayanamaz ve kendini öldürür.

Gölge Arketipi

Gölge, insan ruhunun diğer yanı görünmez ancak ayrılmaz bir parçasıdır. Bu bağlamda gölge insanoğlunun karanlık yönünün temsilcisi, ruhunun karanlık ikizidir⁴. “Gölge herhangi bir arketipin içerdiğinden daha çok, insanın temel hayvansı yapısını

³ Keloğlan, halk hikâyelerinde genelde negatif tarafları ağır basan bir gölge olmakla birlik hikâyede Zühre'den, Tahir'e haber getirerek âşıklara yardım eden bir karakterdir.

⁴ İlk aşama bizi, psişik bütünlüğümüzün görünmez ama ayrılmaz bir parçası olan, ‘diğer yanımızı’, ‘karanlık kardeşimizi’ sembolize eden gölge'nin deneyimine götürmektedir. Çünkü ‘yaşayan form plastik görünmek için derin bir gölgeye ihtiyaç duyar. Gölge olmadan yalnızca iki boyutlu bir hayalet olarak kalır (Jacobi 2002: 148).

içerir. Evrim tarihinde çok derinlere uzanan kökleri yüzünden arketipler arasında belki de en güçlüsü, gizilgüç olarak da en tehlikelidir. İnsanda, özellikle aynı cinsten olanlarla ilişkilerinde iyi kötü ne varsa, hepsinin kaynağıdır” (Hall ve Nordby 2016: 48-49). Gölge kişisel olmakla birlikte bütün insanlarda ayrı ayrı bulunduğu için aynı zamanda kolektiftir. Toplumun içerisinde barındırmak istemediği şeytan, ejderha, cadı vb. gölgenin kolektif tarafının cisimleşmesidir.

Gölge ile ego paralellik içerisinde. Bu, insanın güçlü ve hayat dolu olmasına hizmet eder. Ego kullanmadığı, ihtiyacı olmayan öğeleri bilinçten tasfiye eder ya da bastırır. Bireyin bilinçli yaşamında her şey iyi gittiğinde gölge ortaya çıkmaz. İnsanın gölgesi belli bir olgunluğa eriştiğinde ego kendini ifade edecek zemin bulduğunda ve sabitlik kazandığında güçlenmeye başlar, bu nedenledir ki bir çocuğun gerçek anlamda gölgesi mevcut değildir. “Yaşamımız boyunca sürekli olarak bir niteliğimizi veya değerini kısıtladığımız veya bastırdığımız için, gölge asla bütünüyle bilinçle çıkamaz” (Jacobi 2002: 149). Gölge içsel bir figür değil de kişisel bilinçdışına ait ise ağabey, kız kardeş veya en iyi arkadaş gibi bireye yakın olan figürler şeklinde görülür.

Bulgaristan Varyantında Gölge: Karaçor

Hikâyenin Bulgaristan’dan yapılan derlemesinde adı *Tahir ile Zülha* (Süleymanoğlu Yenisoğlu 156-158) olarak geçmektedir. “Bir varmış bir yokmuş, bir zamanda bir köyde zengin bir adam varmış. Beş yüz dolayında koyun ve keçisi olan bu adam, koyunlarına baktırmak için Tahir ve Karaçor adında iki çoban tutmuş” (Süleymanoğlu Yenisoğlu 156) ifadesi ile hikâyenin başında Tahir ve gölgesi Karaçor’dan bahsedilmektedir. Gölge kişinin bir parçası, benlinden kopan buna rağmen ona bağlı olarak varlığını devam ettiren bir bölümdür.

Karaçor, divan edebiyatı mesnevilerinde ve halk hikâyelerinde görülen rakip tipidir. Tahir’in, gölge arketipinin de cinsiyeti erkektir. Bunun sebebi her cinsiyetin kendi cinsiyetinde bir gölgesinin oluşudur. Bir erkeğin gölgesi başka bir erkek bir kadının gölgesi başka bir kadındır (Fordham, 2015: 64). Ego ile gölge arasındaki ilişki dostça veya düşmanca olabilir. “Gölgenin ego tarafından kabul edilip psişe ile uyum içinde bir bütün teşkil edip etmemesine ya da ego tarafından geri itilip bilinçdışına sürülüp sürülmemesine göre, bu ilişkiler dostça ya da düşmanca olabilir. Erkekler geri itilmiş gölge içtepilerini başka erkeklerle yansıtınca, erkekler arasında çoğu kez kötü duygular doğar. Aynı durum kadınlar için de geçerlidir” (Hall ve Nordby 2016: 51).

Hikâyede Karaçor yani gölge, Tahir’in bastırılmış yanını temsil etmektedir. Son derece kışkırtıcı, bencil ve karşısındakine felakete sürükleyen bir tiptir⁵. Jung, gölgenin genelde kötü olması onun tamamen kötü olduğunu ifade etmez demektir. (Jung, 1997: 295), Ancak Bulgaristan varyantında Karaçor’un iyi yönlerine dair herhangi bir bilgi yoktur. Hatta gelenek baskısı ve ayıplanma ile zengini Tahir’e karşı kışkırtmaktadır. “Bir gece vakti yine böyle Tahir ile Zülha ev penceresinde gizli olarak konuşurlarken, zengin ikinci çobanı Karaçor bunu görmüş ve gördüğünü zengine bildirmiş. - Efendim, diyor, akşam geç vakti oavadan ot biçmekten döndüğümde, Tahir’i Zülha’nın penceresinde konuşurlar gördüm. Beni görünce Tahir acele Zülha ile elleşip kaçtı. Benim için, bu bir şey değil efendim, fakat sizin için bu rezalettir. Bunu işiten zengin şaşmış ve şöyle demiş: - Karaçor, bir defa Tahir’i pencerede gördüğünde hemen bana bildir. Biz onun hakkından geliriz” (Süleymanoğlu Yenisoğlu 157) Gölge olarak

⁵ (Gölge) etik, estetik veya diğer nedenlerle reddettiğimiz ve bilincimizle oluşturduğumuz prensiplere ters düştüğü için bastırdığımız doğuştan kolektif yatkınlığımızdır (Jacobi 2002: 149).

Karaçor hikâyesinin başından sonuna kadar kötülükleri⁶ ile kahramanların arasına giren ve onları ölüme sürükleyen bir arketiptir. Nitekim Tahir'in ölümü gölge Karaçor'un elinden olur⁷. Bu durumda gölgenin ölümü de kaçınılmazdır.

Yazma Varyantta Gölge: Arap köle

Yazma nüshada *Tahir ile Zühre Hikâyesi* (Türkmen 1998: 209-248) şeklinde adlandırılan hikâyede gölge, padişahın Arap kölesidir. Hikâyesinin başında Arap kölenin gölge olarak kötü bir karaktere sahip olduğu açıkça söylenmektedir. Derviş'in verdiği elma ile padişah bir kız, vezir ise bir erkek çocuk sahibi olur. “Bunlar on beş yaşına girdiler. Bunlar birbirlerinin aşkından yarmakta olsunlar biz gelelim öbür tarafa. Meğer padişahın bir Arap kölesi vardı. *Bu Arap son derece hilekâr ve bencil idi. Zühre ile Tahir'in birbirlerini sevdiklerini öğrenmiş, söylediklerini dinlemişti. Birden kıskançlık damarları kabardı ve gizlice bahçeye girerek saklandı. Tahir ve Zühre'de gelip tesadüfen Arap'ın saklandığı ağacın altına oturdular. Muhabbet ettiler ve tekrar saraya döndüler. Hain Arap görüp işittiklerini bire bir katarak Zühre'nin annesine anlattı...*”⁸(Türkmen 1998: 218).

Hikâyede Tahir rüyada bilinçaltının yansıması gölge arketiplerin sembolleri ile karşı karşıya gelir. F. Fordham gölgenin, hoşlanmadığımız veya aşağılık biri olarak rüyada görüldüğünü söylemektedir (Fordham 2015: 65). Tahir'in rüyasına giren kara köpek-Arap köle, dişi köpek ise Zühre'nin annesidir. Bilinçdışı ile beslenen rüyada bilinçdışının ürettiği gölge arketipler, köpek formuna girmiş ve ikisinin işbirliği ve Tahir'e olan tavırları ve kötülükleri rüyada onu kovalama şeklinde ortaya çıkmıştır. “Meğer o gece Tahir bir rüya görmüştü. Rüyasında, bir kara köpek, Zühre'nin önüne gelip Tahir'e geçit vermedi. Tahir ne kadar uğraştıysa da Zühre'nin yanına varmaya muvaffak olamadı. Çaresiz kaldığı sırada bir de dişi köpek ortaya çıktı ve iki köpek birden Tahir'e hücum ettiler. Tahir kaçtıkça köpekler kovaladılar. Tahir rüyasını kendisi yorup” bunu Zühre'ye türkü ile aktarır (Türkmen 1998: 219). Rüya yormak da özel bir yetenek gerektirir. “Rüyaların dili arkaik, sembolik ve mantık öncesidir anlamları yalnızca özel yorumlama yöntemleriyle ortaya çıkartılabilen imgelerin

⁶ O günden itibaren Karaçor'un biricik işi Tahir ile Zülha'yı gözetlemek olmuş. Bir akşam vakti yine Tahir ile Zülha pencerede konuşurlarken Karaçor onları görmüş ve hemen zengin efendisine bildirmiş. Zengin hâdisenin yalan olmayıp, hakikat olduğunu anlayınca kızmış ve Karaçor'a dönerek şöyle demiş: - Karaçor, biz bu köy köpeğine ne yapabiliriz? Karaçor ise şöyle cevap vermiş: - Bunun hakkından biz şöyle gelebiliriz. Bir sandık hazırlayalım ve bir akşam yine Tahir pencereye geldiğinde onu yakalayıp sandığın içine koyarız ve kilüeyip en yakın nehre atarız, demiş. Karaçor ile zengin almış oldukları karan yerine getirmişler. Bir akşam Tahiri yakalayıp sandığa koymuşlar ve yanına iki somun bırakıp suya atmışlar” (Süleymanoğlu Yenisooy 157).

⁷ ...Zengin bir de ne görsün, hakikaten pencerede Tahir. Karaçor 'a dönerek şöyle demiş. - Kılıcımı alıp onun hakkından gelmeni isterim, demiş. Kılıcı hararetle alan Karaçor başüstüne demiş ve o günden itibaren hep Tahir'in peşinde gezmiş. Gelelim Zülha'ya. O, gece gündüz Tahir için ağlıyor ve ona karşı aşkının ateşiyle kavruluyormuş. Bazı komşular Zülha'nın Tahir'den vazgeçmesi için ona Tahir'in etinden manca yapıp yidirmelerine söylemişler. Birkaç gün sonra Karaçor Tahir'in ölüm haberini getirmiş, yani onu bir bahçe içinde sapladığını söylemiş (Süleymanoğlu Yenisooy 157).

⁸ Hikâyede Zühre'nin annesi aşkkları ayırmak için bir Sihirbazdan yardım alır. “...Sihirbaz cadı, doğru evine gelip sihir torbasını önüne döktü, çeşitli sihirler yaptı, mezarlıktan toprak alıp karıştırdı ve götürüp Zühre'nin annesine verdi (Türkmen 1998: 220). Sihirbaz ya da sihirbaz cadı, anlatmadaki gölge arketiplerden biridir. Cadı, şeytan vb. toplum tarafında toplumsal çerçevenin dışında tutulmaya çalışılan kolektif gölgelerdir.

dilidir” (Jacobi 2002:100). Tahir’in rüyasında gölgeyi görmesi onun gölge karşısında güçsüz düşmesi olarak yorumlanabilir.

Arap Köle’nin kötülüklerinin asıl sebebi Zühre’ye âşık olmasıdır. Onu rakip⁹ yani kolektif bir gölge olarak değerlendirmek de mümkündür. Her cinsin gölgesinin kendi cinsinden olması prensibinden hareketle Tahir’in gölgesi olarak Arap köle onunla aynı cinsiyettendir. Arap köle, hikâyenin sonuna kadar Zühre’ye olan aşkı ve kıskançlığı kendinden başka kimseyi düşünmemesi yani Tahir’in bastırmak zorunda kaldığı toplum tarafından hoş görülmeyle bilinçaltının temsilcisi olarak Zühre’nin annesini yanına çeker; babasının sürekli aklını bulandırarak onu da âşıkların aleyhine çevirir, ölümlerine ve dolayısıyla kendi ölümüne zemin hazırlar. Çünkü aslın ölümü suretin ölümünü kaçınılmaz kılmaktadır.

Tobol Varyantında Gölge: Kül Han, Kara Batır

Tahir ile Zühre’nin Tobol varyantında ismi *Tahir ve Zöhre* olarak aktarılmıştır. Tahir’in Zühre’ye kavuşmasının önündeki ilk engel, ilk gölge Kül Han yani Zühre’nin babasıdır. Gölge kendisini sembolik ve içsel bir figür olarak ifade edebileceği gibi dış dünyaya ait somut bir figür olarak da ortaya çıkabilir. Bu durumda bilinç dışına ait gizli özellikler bir ya da birden fazlası bireyin çevresinde bulunan ve bu rolü oynamak için gerekli yapısal özelliklere sahip olan kişilere yansıtılır¹⁰. Bu çerçevede Tahir’in yeneemediği korkular, Kül Han üzerinden yansıtılmıştır. Bunlar kızını yetime vermek istememe, ayıplama vb. geleneğin etki ve baskısıdır. Kül Han bir süre sonra ‘Burada kalırsam kızımı bir yetime vermek zorunda kalırım. Kızımı yetim birine veremem, ‘demiş ve kızını alıp başka bir şehre göçmüş” (Radloff 2000: 277-278).

Zühre’nin anne- babası, Tahir’in bilinçaltına itilmiş korkularının vücut bulmuş şeklidir. Tahir su yüzüne çıkmayan bu tarafıyla yaşamak zorundadır. Bazen tersi olmakla birlikte mitlerde ve masallarda kahraman genellikle gölge ile girdiği mücadeleyi kazanır (Henderson 2009: 120).

Kahraman, erginleme yolculuğunda aşırı güç bölgesinin girişinde bulunan *eşik muhafızına* gelene kadar ilerler (Campbell, 2010: 94) ve ilk eşikte gölge arketiple karşı karşıya gelir. Bu açıdan Zühre’nin babası Kül Han *eşik muhafızı* olarak düşünülebilir.

Hikâyede Tahir’in, Zühre’ye kavuşamamasının önünde duran gölgenin bencillik, kıskançlık, kötülüğü destekleme vb. farklı yönleri, “delikanlı, elçi ve Kül Han’ın karısı”¹¹ gibi farklı şahıslar üzerinde tezahür etmiştir.

Tahir bir kadın evlatlık olur. “Yaşlı kadın oğlunu okula götürmüş, orada kırk kız varmış, kırk birincisi hanın kızymış. Oğlan her geçen gün daha iyi okuduğundan her gün bir kız geçmiş, kırk günde kırk kız geçmiş. Kırk birinci gün Zöhre’nin yanına gidip onun yanında ders almış, kırk ikinci gün Zöhre’ye ders vermiş, kırk üçüncü gün Zöhre’ye âşık olmuş. Bunun üzerine Zöhre çocukların babalarına ‘Artık yeterince ders verdim, gelip çocuklarınızı alın’ demiş. Zöhre’nin babası bir süre sonra oraya bir adam gönderip ‘Kızım eve neden dönmedi? Diğer kızlar eve döndüler, benim kızım neden orada kaldı?’ demiş. Oraya gönderilen *delikanlı* Zöhre’nin bir delikanlıyla yaşadığını görünce hanın yanına dönüp gördüklerini

⁹ Rakip de (hilebaz) gibi, *ortak gölge figürüdür*, bireyin düşük karakter özelliklerinin bir toplamıdır. Bireysel gölge kişiliğin hiç eksik olmayan bir unsuru olduğu için, ortak figür kendini buradan sürekli yeniden oluşturur. Fakat her zaman mitolojik bir figür olarak değil de, çağımızda eski mitologemlerin giderek bastırılması ve ihmal edilmesi sonucu, başka toplum grupları ve halklara yansımalar olarak (Jung 2005:135).

¹⁰ Bilgi için bkz. (Jacobi 2002: 150).

¹¹ Bir erkeğin psişesinin derinliklerindeki anima gölge gibi dıştaki bir kadına yansıtılmak suretiyle deneyimlenebilmektedir (Jung 2009: 180-183).

anlatmış. **Han** çok öfkelenip “Kızım ile birlikte yaşama cesaretini gösteren delikanlı kimdir? Onu asacağım ya da başını kestireceğim.” Demiş. **Elçi** ‘Onun ne astır ne de başını kestir. O sıradan bir delikanlı değil.’ Demiş. Bunu duyan han ‘Onu ne yapayım?’ demiş. **Han’ın karısı** ‘Kanal işçileri bir kanal kazıp denizin suyunu kızın evine kadar götürsünler. Ustalarına emret, içinde otururken başı kapağa değmeyecek yükseklikte, yatınca ayaklar yanlara değmeyecek uzunlukta, içi bakır, dışı altın bir sandık yapsınlar. Anahtarını içerde olsun, su geçirmesin’ demiş (Radloff 2000: 283).

Kara Batır yani rakip hikâyede Tahir’in kişisel gölgesi olarak onun zıttı bir karakter, Tahir’in bilinçaltına itilmiş karanlık tarafı olarak ortaya çıkar. İsmi de kişiliğiyle müsemmadır. “Tahir denizde kaybolup gittiğinde Zöhre’yi bir başka hükümdarın oğlu olan Kara Batır’la nişanlamışlar. Bir gün Kara Batır kayınpederini evine misafir edip ona ‘Ah kayınpederim, bugüne dek kızını hiç görmedim. Gidip onu görmek istiyorum.’ Demiş. Kayınpederi ‘Peki. Çekinme git!’ diye cevap vermiş. Kara Batır Zöhre’yi görmek için yola koyulmuş. Oraya vardığında kızın yanında bir delikanlının yattığını görmüş. Bunu görünce ‘Bu da ne demek oluyor? Biri oruç tutuyor, diğeri gününü gün ediyor. Şununla bir konuşayım’ demiş.” (Radloff 2000: 287).

Hikâyenin Tobol varyantında Kara Batır tamamen karanlık bir tiptir. Tahir ve Zühre’nin ölürken dahi bir arada olmasına dayanamaz ve âşıkları ayırıp aralarına girmek suretiyle kendisini öldürür. Zira “Bireysel yönüyle gölge ‘kişisel karanlığı’ temsil eder¹², bilinçli varoluşumuz esnasında yok sayılan veya bastırılan ya da çok az yaşanan (bazen olumlu) psikik içerikleri kişileştirir; kolektif yönüyle içimiz evrensel insani karanlık yönü temsil eder, çünkü karanlık ve aşağılık olana eğilim her insanda doğuştan vardır” (Jacobi 2002: 151-152). Tahir’in ölümü gölgesi olarak Kara Batır’ın ölümü ile sonuçlanır.

Âşık Behçet Mahir Varyantında Gölge: Etem Şah

Âşık Behçet Mahir’den yapılan derlemede hikâye, *Tahar Mirza ile Zöhre Banu* adını taşımaktadır. Hikâyede Tahir’in gölgesi, amcası ve aynı zamanda Zühre’nin babası Etem Şah’tır. Hikâyede, Tahir saygılı, görgülü, ilim sahibi bir kişiliğe sahip iken Etem Şah onun bilinçaltına itilmiş kişiliğinin bütün kötü taraflarının temsilcisidir. İçten pazarlıklı, sözünde durmayan, cahil, acımasız, kardeşini katledecek, yeğeninin canına kastedecek kadar kötüdür.

Tahir annesine Zühre’yi istemelerini söyler. “O akşam Tahar’ın istediğini kocası Ahmet Han’a anlattı. Ahmet Han karısına, ‘ey hanım, çocuğum hiç gam çekmesin. Onlar doğmadan, Hz. Pir onları birbirlerine vermiştir. Bizim de Etem Şah’la ahdımız vardır’ dedi. Ertesi gün Ahmet Han, doğru Etem Şah’ın yanına gitti. ‘Ey kardeşim şimdiye kadar gözümüz yaşlıydı, elhamdülillah, gaili gamımız gitti, Hak bize evlatlar verdi. Atanın, vazifesi evladını evermektir. Allah’ın emriyle, Zöhre’yi oğlum Tatar’a isterim’ dedi. Etem Şah acı gülüp ‘oğlunu evereceksen, Horasan’da kız yok değil ya, git onlardan beğendiğini al. Sana verecek kızım yok!’ dedi. Şaşırarak Ahmet Han, ‘ey kardeşim, ikimiz de ihtiyarın karşısında ahdetmedik mi? Diye sorunca, Etem Şah, ‘ahdı mahdı bırak, benden sana kız yoktur. O zaman verdim, şimdi vermiyorum. Cebren alacağım dersin, işte maydan, buyur al’ diye Ahmet Şah’ı reddetti...(Türkmen 1998: 255).

¹² Gizli, görünüşte zararsız gölgesinin, hayal bile edemeyeceği kadar tehlikeli özelliklere sahip olduğu aklına gelmez. İnsanlar, bireyin silindiği kitleler oluşturur oluşturmaz bu gölge harekete geçer ve –tarihin de göstermiş olduğu gibi- bir kişide vücut bulur (Jung 2005: 132).

Etem Şah'ı kötülüklerine devam etmesi konusunda destekleyen karısıdır¹³. Bu bağlamda Tahir'in bilinçaltına itilmiş korkularının tezahürü Zühre'nin anne ve babası olarak değerlendirilebilir. Zühre'nin anne-babası Tahir'in erginleme sürecinin ilk dönemecinde, ilk eşikte karşısına çıkan *eşik muhafızlarıdır*.

Tahir için düştüğü durumdaki kurulum için mücadele etmeyi tercih etmez ve yeniden doğmak için balınanın karnına doğru yolculuğa çıkar. Bireyin bilinçli olarak bilinmeyenle karşılaşmak üzere yolculuğa çıkması, yeni bir seviyede yaşanan bir hayatın başlangıcını delalet eder (Pearson 2003: 97). Sandıkla suya atılır, Kandahar padişahına sığır ve onun yardımıyla Etem Şah mağlup olur ve öldürülür. Etem Şah'ın ölümü gölgenin ölümüdür. Bu durumda Tahir'in 'anima'sı ile birleşmesinin karşısındaki engel yok olur.

Hikâyede Kandahar padişahını da bir gölge, Tahir'in gölgesi olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü padişah mazlumun yanında duran, gücü ve kararlılığı temsil eden, hakkı sahibine teslim eden pozitif bir karakter sergilemektedir. Tahir'in sahip olduğu ancak su yüzüne çıkarmak için kendisinde güç bulamadığı bilinç dışının pozitif tarafı Kandahar padişahında ortaya çıkar. "Ancak ilk bakışta ne kadar paradoks görünse de 'cancıger arkadaşı' olarak gölge olumlu bir figürle de temsil edilebilir, örneğin kendi potansiyellerini gerçekleştiremeyen bireyin kişileştirdiği 'diğer yanı' 'seviyesinin altında' yaşadığında, çünkü bu durumda koyu gölge bir varoluş sürdüren onun olumlu özellikleridir" (Jacobi 2002: 151).

Hikâyede göz ardı edilemez bir diğer gölge ise Zühre'nin gölgesidir. "Bireysel yönüyle gölge 'kişisel karanlığı' temsil eder, bilinçli varoluşumuz esnasında yok sayılan veya bastırılan ya da çok az yaşanan (bazen olumlu) psikik içerikleri kişileştirir" (Jacobi 2002: 151). Ailesine karşı gelemediği için Tahir'e yardım edemeyen Zühre, gölgesi Zülfüsiyah vasıtasıyla ona yardım elini uzatır. "Sandıkla suya atılan Tahir'i Kandahar padişahının kızı Zülfüsiyah'ın rüyasına giren (Yüce birey) Pir'in öğüdüne uyup Tahir'in içinde bulunduğu sandığı sudan çıkarır. Babası Kandahar padişahına Tahir başına gelenleri anlatınca padişah Tahir'in hakkını almak için Etem Şah'a elçi gönderir ve Zühre'yi Tahir'e vermezsen Horasan'a su yerine kan akatacağını söyler. Etem Şahın ret cevabı üzerine Kandahar padişahı Horasan'a yürür ve Etem Şah'ın kardeşini öldürdüğü yerde kellesini vurdurur. Önce Tahir ile Zühre'yi evlendirir sonra da Zülfüsiyah ile evlendirirler (Türkmen 1998: 260-261-262). Alışılmışın dışında olsa da hikâyenin bu varyantında Zühre'nin gölgesi olumlu özelliklere sahip olup Zühre adına Tahir'e yardım etmektedir.

Sonuç

Edebi eserlerde ve kolektif yaratmalarda kişisel veya kolektif bilinçdışına ait arketipler farklı şekillerde yansımaktadır. Bu çerçevede kolektif bilinçdışının ürünü olan halk hikâyelerinde hayal gücüyle biçimlenen sembolik anlatım, ortak bilinç dışına ve arketiplere de önemli ölçüde zemin yaratmaktadır.

Aşk konusunun işlendiği halk hikâyelerinden biri olan Tahir ile Zühre, geniş Türk coğrafyasında bilinen ve pek çok varyantı olan bir yaratmadır. Hikâye, motif zenginliğine paralel olarak farklı arketipleri de içinde bulundurmaktadır. Bu arketipler

¹³ Etem Şah karısının sözlerine uyar. "Onuncu gün Ahmet Han, saraya gelince, Etem Şah, cellata işaret verdi. Cellat arkadan sessizce yaklaşıp Ahmet Şah'ın kellesini vurdu. Meclis karıştı. Herkes birbirine girdi. Etem Şah 'her kim yerinde durmazsa, alın kellesini' diye emredince, can korkusuyla kimse kılmıydımadı (Türkmen 1998: 256).

arasında gölge arketipi hikâyenin incelenen Bulgaristan, Yazma, Âşık Behçet Mahir anlatması ve Tobol varyantında farklı karakterlerde vücut bulmuştur. Hikâyenin varyantlarında kişisel ya da kolektif bilinç dışının yarattığı gölge, Tahir'in arketipi olarak tezahür etmektedir.

Hikâyenin incelenen dört varyantında da Tahir'in gölgesi ya da gölgeleri 'her cinsiyetin gölgesinin kendi cinsiyetinden olması' ilkesinden hareketle erkektir. Sık karşılaşılmamakla birlikte bir erkeğin pişesinin derinliklerindeki 'anima'nın bir kadına yansıtılması sonucu Tahir ile Zühre'de görüldüğü üzere Zühre'nin annesinin de gölge arketipler arasında bulunduğu gözlenmektedir.

Hikâyenin Bulgaristan varyantında Karaçor, Yazma varyantta Arap köle, Behçet Mahir anlatmasında Etem Şah, Tobol varyantında Kara Batır, Tahir'in bilinçaltına itilmiş ve toplum tarafından hoş karşılanmayan insanları felakete sürükleyecek kadar bencil, kıskanç, acımasız tarafını temsil etmektedir.

Tobol varyantında ve Behçet Mahir anlatmasında Zühre'nin anne-babası eşik muhafızı olarak gelenek ve ayıplama da devreye girdiğinde Tahir'in bilinçaltına itilen korkularını simgeleyen gölgelerdir. Tahir gölgeleri ile mücadeleye girmez bunun yerine geri çekilmeyi tercih eder. Çünkü bu tür mücadeleyi kazanmak ve gölgeyi mağlup etmek kolay değildir. Tahir de gölgeleri ile mücadele yerine geri çekilmeyi ve yolculuğa çıkmayı seçmiştir. Üç varyantta hikâyenin sonunda gölge yüzünden kahramanların ölümü gölgenin ölümünü de beraberinde getirmektedir.

Âşık Behçet Mahir anlatmasında gölge arketip Etem Şah, Tahir'in diğer gölgesi Kandahar padişahı tarafından öldürülür ve aşıklar kavuşturulur. Tahir'in hayatta kalmasına yardım eden Kandahar padişahının kızı Zülfüsiyah da sadece bu varyanta özgü olarak ortaya çıkan Zühre'nin bilinçdışı pozitif yönlerinin temsilcisidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde arketipsel sembolizm, bireysel ya da kolektif yaratmanın görünmeyen derin yapıdaki anlamının irdelenmesine zemin yaratması açısından özgün ve önemlidir.

Kaynakça

- ALSAÇ, Fevziye (2018), "Dede Korkut Hikâyelerinde Arketipsel Bir Sembol Olarak Kadın", **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, S. 14: 91-122.
- CAMPBELL, Joseph (1999), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Çev. Sabri Gürses), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- FORDHAM, Frieda (2015), *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (Çev: Aslan Yalçınır), İstanbul: Say Yayınları.
- FROMM, Erich (2003), *Rüyalar Masallar Mitler* (Çev. Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- GÖKCAN, Melike (2018), "Yusuf u Züleyha Hikâyelerinde 'Yol' Alegorisi ve Arketipal Sembolizm" **Turkish Studies**, Volume 13/15: 225-242.
- HALL, Calvin- Vernon Nordby (2016), *Jung Psikolojisinin Ana Çizgileri* (Çev: Ender Gürol), İstanbul: Cem Yayınevi.
- HENDERSON, Joseph L. (2009), "Modern İnsan ve Mitler", **İnsan ve Sembolleri** (Çev: Ali Nahit Babaoğlu), İstanbul: Okuyan Us Yayınları: 104-157.
- IRMAK, Yılmaz- Uğur AVA (2017), "Âşık Garip Hikâyesinde Arketipsel Sembolizm", **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 13: 16-28.
- JACOBI, Jolande (2002), *C.G. Psikolojisi* (Çev: Mehmet Arap), İstanbul: İlhan Yayınları.
- JUNG, Carl G. (1997), *Analitik Psikoloji* (Çev: Ender Gürol), İstanbul: Payel Yayınları.
- JUNG, Carl G. (2005), *Dört Arketip*, İstanbul: Metis Yayınları.
- JUNG, Carl G. (2009), *İnsan ve Sembolleri* (Çev: Ali Nihat Babaoğlu), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.

- KARAGÖZLÜ, Volkan (2012), “Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi”, **Turkish Studies**, Volume 7/1: 1405-1421.
- KAYAOKAY, İlyas (2014), “Fuzûlî’nin Leyla ile Mecnûn Mesnevisinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 7: 337-352.
- PEARSON, Carol S. (2003), **İçimizdeki Kahraman, Yaşadığımız Altı Arketip** (Çev: Semra Ayanbaşı), İstanbul: Akaşa Yayınları.
- RADLOFF, Wilhelm (2000b), **Proben- Türklere Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı IV** (Çev: Hasan Yıldız- Arzu Ekinci- Yasemin Ünlü), Ankara: Ekav Yayınları.
- SCHULTZ, Duane P. - Sydney E. SCHULTZ (2007). **Modern Psikoloji Tarihi** (Çev. Yasemin Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- SÜLEYMANOĞLU Yenisoy, Hayriye (1997), “Masallar”, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Nazım-Nesir) 8, Gagavuz Halk Edebiyatı**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları: 386- 318.
- TÜRKMEN, Fikret (1998), **Tahir ile Zühre**, Ankara: AKM Yayınları.